

КОНЦЕПТУАЛЬНИЙ ПІДХІД ДО СТРУКТУРНИХ ОДИНИЦЬ ТЕКСТІВ: КОНТРАСТИВНІ АСПЕКТИ

С.О. Швачко, І.К. Кобякова, Т.О. Анохіна

Стаття присвячена методологічному питанню співвідношення концептуалізації та категоризації. Когнітивні зони вивчаються на емпіричному матеріалі текстів оригіналу та перекладу. Актуальність проблеми об'єктивується дією сучасних лінгвістичних тенденцій до аналізу текстоцентричних доменів.

Сучасні лінгвісти фокусують увагу на дослідженні комунікативних одиниць, що об'єктивується тенденціями сьогодення, актуальністю питань текстоцентричного спрямування. У сучасних дослідженнях значне місце посідають питання осмислення первинних і вторинних текстів, їх концептуалізації та категоризації. Різноманіття текстів, їх жанрова та дискурсивна залежність потребує адекватного кодування та декодування. Об'єктом дослідження є корелюючі тексти оригіналу та перекладу. Предметом – релевантність концептуального підходу до ефективного перекладу.

Переклад – реакція світової спільноти на велике розмаїття мов і культур, спроба дійти універсальності у розумінні змісту витворів. Науковці-перекладачі живуть думкою про статус перекладу, його міждисциплінарне буття та призначення.

Первинним та вторинним текстам (оригіналам та трансляторам) притаманні композиційно-сюжетна, композиційно-сміслова, композиційно-мовленнева системи, тобто інтеграція змісту, смислу та форми. Структурно-семантичний підхід до тексту препапує інтерпретацію сюжетних блоків та їх призначення. Концептуальний простір (ментальний) обіймає загальний зміст та основні смисли. Одноименний аналіз охоплює експлікацію мовних одиниць спільної теми та сюжетних блоків. Останні структуровані текстовими ситуаціями та змістовими подіями. До універсальних тяжіють текстові концепти Час, Простір, Людина, Події. Мінімальна сюжетна одиниця – це тематичний ланцюжок, мотив. Денотативний простір корелює з реальним світом, що відображається у тексті. Зміст описує позамовну дійсність, це – лінійне розгортання сюжету. Смісл виокремлюється із структури змісту та текстових категорій. Зміст – матеріальна сторона смислу, думки, інтерпретації того, що омовлюється у тексті. Концептуалізація – осмислення предметів, явищ, подій реального та ірреального світів. Концептуальний аналіз націлений на вивчення організації знань про світ, які омовлені у семантиці слів, словосполучень та текстів [1-3].

Текстові концепти розгортаються на перетині імплікаційних та експлікаційних аспектів поліфонічних комунікативних одиниць, аналіз яких уможливорює розуміння творів оригіналу та перекладу. Мова долає думки. Увага до поверхневих та глибинних структур текстів є валідною на часі та вельми актуальною [4]. Когнітивно-комунікативний підхід є комплексним, вагомим методологічним доробком сьогодення. Текст – це силове поле, в якому здійснюється зв'язок семантичного і формального планів, розгортаються текстові концепти. Поліфонія первинних і вторинних текстів специфічно детермінується та омовляється у різних дискурсах [2, 5, 6]. Серед здобутків у парадигмі лінгвістики тексту особливе місце посідає розпізнання базових, загальних та факультативних часткових категорій, наявність яких слугує критерієм розподілу текстів на стандартні та нестандартні [4], типові та нетипові [6].

Концептуально-семіотичний підхід до текстів уможливорює розуміння імпліцитності, здатності текстів передавати не тільки те, що має експліцитну інтерпретацію, але й те, що „втягнуто в текст” асоціаціями та конотаціями [2, 3].

Правомірним є концептуальний аналіз текстів-кореляторів, їх контрастивне осмислення за зразком:

Поверхнева структура текстів-кореляторів	Глибинна структура текстів-кореляторів
1. Наявність / відсутність лексичних / граматичних еквівалентів	1. Ізоморфізм тематичних та рематичних блоків у текстах оригіналу та транслятора.
2. Композиційна представленість основних блоків.	2. Семантичні трансформації у текстах кореляторів.
3. Лінійна ідентичність текстових компонентів.	3. Динаміка сюжету в текстових представленнях.
4. Експліцитна представленість текстових категорій.	4. Імпліцитна представленість текстових категорій.
5. Розширення та згортання текстових блоків.	5. Модуляція текстових категорій.
6. Актуалізація вербальних стилістичних засобів.	6. Потенції невербалізованих стилістичних засобів.
7. Еквівалентна релевантність поверхневих структур.	7. Релевантність глибинних структур текстів-кореляторів.

Тексти представлені основними (інформативність, дискретність, лінійність, когерентність, закінченість) та периферійними (імплікація, модифікація) категоріями. Наявність або відсутність певних категорій слугує критерієм для текстової таксономії (класифікації). Спільною для текстів оригіналу та транслятора є наявність поверхневих та глибинних структур – глобальних.

Композиція тексту забезпечує інтеграцію змісту, смислу, форми, реконструкцію, препарує концептуальне навантаження сюжетних блоків. Об'єднані темою сюжетні блоки віддзеркалюють позиції, думки авторів та персонажів. Композиційні засоби виконують функції когезії та когерентності, слугують валідності поверхневих та глибинних структур, текстової архітектоники та смислу. Омовлення глобальних структур відбувається за іманентними законами мови [7-11].

Термін „мотив” тяжіє до метазнаків літературознавства та музикознавства, співвідноситься з базовими, епізодичними знаками, які актуалізуються у текстах та за їх межами. Пор.: Ландшафт, Портрет героя, Предмет, Артефакт, Явища, Звуки, Кольори, тощо. У денотативному просторі тексту особливе місце займають елементарні компоненти змісту – ситуації. Зміст тексту – це лінійне представлення сюжету. Смысл як категорія понятійна представлений білатерально (імпліцитно та експліцитно), варіабельно. Зміст – це матеріальна форма смислу, категоризованого вербальними засобами. Смысл – процес концептуалізації, осмислення реального та ірреального світів, інтерпретація семантичного простору. Концептуальна інформація отримується шляхом аналізу ментального простору тексту, загального змісту та базових категорій. Концептуальний аналіз – це методика експлікації глибинної структури, виокремлення одиниць, що матеріалізують думку [12]. Концептуальний аналіз – це пошук структурних одиниць мислення, омовлених у тексті. Він слугує вивченню організації знання про світ, яке представлене в семантиці мовного знака [2].

Зіставлення концептів з моделлю текстового втілення препарує розуміння оточуючого світу, його мовних картин. Слово *модель* походить від лат. *modus* „*контія, образ*”. Термін запозичений із субмови математики, де він позначає заміщення об'єкту А (оригіналу) іншим об'єктом Б (моделлю). Модель – засіб пізнання об'єкту А. Концептуальна модель зберігає думку відкритою для подальших трансформацій, модифікацій та вторинних утворень (перекладів). Концепти – це ментальні репрезентації дійсності у свідомості людей, що підлягають омовленню, категоризації. Середньовічний П.Абеляр (1079-1142) ідею концепту пов'язував з коментуванням текстів Біблії. Поняття, витягнене з мовлення вважалось концептом для слухачів,

репрезентувало тлумачення. Пор.: лат. *conceptio* „схоплення змісту”. Концепти створюють свого роду культурний шар, є посередником між людиною і світом [13]. У лінгвістику термін був введений С.О.Аскольдовим (1928 р.) для позначення семіотичної функції словесного знака – функції заміщення, субституції. Д.С.Лихачов вважав концепт алгебраїчним вираженням значення, котрим оперують носії мови. Концептосфера – це простір, сукупність концептів, пов'язаних із знанням і культурним досвідом людей. Лінгвістична природа концепту передбачає його вербалізацію, наявність плану вираження, його значущість для мовного колективу в процесі інформаційного обміну. У моделюванні концептів використовується ономазіологічний, семасіологічний та лінгвоміфопоетичний підходи [1, 14]. Ономазіологічний підхід – від змісту до форми – має місце у контрастивних, порівняльних процедурах. Семасіологічний підхід – від слова до концепту – спрямований на виявлення відмінностей в омовленні концептів. Концепти експлікуються шляхом дефініції (1), встановлення концептуальних ознак (2), центральних та периферійних доменів. Зазначений підхід є реконструкцією моделей картин світу через аналіз наївно-мовних, профанних, секуляризованих, міфопоетичних, етнічних, язичницьких, християнських уявлень про світ – для виявлення етимологічних, історичних шарів та архетипів. Концепт – це генетичний корінь, ембріон смислу. У структуру концепту входить все, що належить поняттю, що робить його фактом культури.

Лінгво-культурний підхід до концепту полягає у виявленні мовних засобів його позначення – релевантних слів, словосполучень, паремій, текстів - у моделюванні змісту концепту як глобальної ментальної одиниці через її національну, соціальну, вікову, гендерну та територіальну своєрідність [1]. В архетипній моделі концепт розглядається як гранично узагальнене, чуттєво-образне, сховане в глибинах свідомості. В інваріантній моделі концепт подається як межа узагальнення змісту мовних одиниць. Універсальну (гештальтну) концептуальну структуру являють собою архетипи, які імплікують спільні для всього людства знання [1]. Лінгво-когнітивні контрастивні процедури включають розширення, узагальнення, конкретизацію, спеціалізацію та модифікацію. Концептуальний аналіз – це логічне продовження традиційного семантичного аналізу. Семантичний аналіз скерований на виявлення мовного значення, концептуальний – на пізнання організації знань про світ.

Логічна структура концептів встановлюється на базі лексикографічних тлумачень, а сублогічна – на базі асоціативних векторів слів. Концептуальний аналіз має два напрямки – від мови до думки з метою реконструювання структури мислення, та від думки до мови – аналіз мовних структур. Таким чином, відбувається чергування семасіологічного та ономазіологічного підходів. Концепти не є ізольованими „атомами” мислення. Метафорично - це повітря, яким дихають всі, а воно не належить нікому.

В інноваціях – концепціях чути відголоси минулих пошуків, спрацьовує феномен резонансу, а це дозволяє пояснити, унаочнити розірвану в часі спорідненість. Резонанс спрацьовує у традиціях текстотворення [14].

Переклад як процес та результат креативної діяльності є предметом вивчення різних студій. Переклад вивчається у циклах гуманітарних та негуманітарних дисциплін, експлікується дією лінгвальних та екстралінгвальних чинників, виступає міжмовним актом комунікації у формах тлумачення, інтенцій, впливу на читача / співбесідника іншої культури. Вторинні тексти (тексти-транслятори) є комунікативно рівноцінними текстам оригіналу, субститутами останніх. Переклад, що включається у сферу функціональної лінгвістики, уможлиблюється наявністю спільних картин світу у носіїв різних культур, універсального набору семантем. До парадигми одиниць перекладу тяжіють тексти, їх блоки з референтами, що вказує на боротьбу дискурсів корелюючих культур. Для контрастивного аналізу текстів вагомим є розпізнання феноменів концептуалізації та категоризації у первинному та

вторинному текстах [6]. Як метазнак концепт асоціює з узагальненими поняттями про світ, акумулює знання про фрагменти дійсності, в основному пов'язаний з вербальним кодом, віддзеркалює здобутки культури, включає ціннісний, образний компоненти, інформацію про нереальні світи, метафоричні знання, конотації, має індивідуальні відмінності у людській свідомості. Категоризація як акт найменування уможливує осмислення та омовлення позначуваних концептів. Концепт як логічна структура має внутрішню організацію, релевантну до базових смислів та когнітивних зон.

Процес концептуальної категоризації (багатовекторний і трансцендентальний) імплікує отримання, відтворення, переробку, збереження інформації у руслі відповідних семіотичних систем. Традиційним є бінарне конструювання концептів у мовній картині світу. Пор.: *життя / смерть, розумний / дурний, добрий / поганий, здоровий / хворий, веселий / сумний, радість / горе*, тощо. Концепт як базове поняття когнітивної лінгвістики має мовну складову. Ядром польової структури концепту є його однойменна лексема; маргінальні або периферійні номінації асоціюють із суб'єктивним досвідом, прагматичними інтенціями та конотаціями. Концепти позначаються словами, словосполученнями та текстами.

Тексти – це не тільки об'єкти для читання, але й джерела для осмислення та розуміння інформації. Розуміння текстів носить особистісний характер, що імплікує процес осмислення вихідних текстів та їх транспозицію в інші вторинні форми: переказ, переклад, компресія, анотація, реферат, резюме. Для адекватного розуміння тексту читач устанавлює зв'язки між його блоками та смислами, ідентифікує його базові функції (інформативну, регулятивну) та факультативні (естетичну, пізнавальну, кумулятивну, тощо). Спільність глибинних структур текстів оригіналу та перекладу слугує надійною базою перекладацького процесу.

Слова, як і люди, старіють. Виходять з ужитку предмети, поняття, які вони називають, зникає потреба використовувати їх назви чи утворювати від них споріднені слова. Але не всі слова однаково підлягають змінам. Номінації природних явищ належать до свідків минулого досвіду. Ці слова існують з давніх-давен. Вони не гаснуть, продовжують існувати, міняючи конситуації, живляться старими коренями, прочитуються та впізнаються. Людина обожнювала природу, вивчала її особливості. Досвід мовців віддзеркалюється універсально у мовних картинах світу. Зачарованість природою, страх перед її силами семантизуються у значній за обсягом парадигмі мовних одиниць, які омовляють людські спостереження. Розгадування мовних таємниць здійснюється за звичай у процесі вивчення етимологічних витоків та словотвірних моделей досліджуваних одиниць. Матеріалом дослідження слугують лексикографічні джерела та творчі здобутки майстрів слова. Так, концепт Природа охоплює живу природу (люди, тварини, птахи, риба) та неживу (сонце, земля, вітер, сніг). Когнітивні зони обіймають, наприклад, процес олюднення неживої природи, її персоніфікацію. Так, дерева наділяються душею, антропометричними рисами [15, 16].

На новому еволюційному етапі виникає когнітивна зона номінацій природних явищ, що розглядаються як живі істоти, люди. Вони розмовляють, функціонують, відпочивають. Процес персоніфікації, на відміну від натуралізації, міняє вектор пізнання, а саме: від людини до природи, тобто прослідковується процес анімації. Спільними для всіх етапів концептуалізації та категоризації природних явищ є наявність суб'єкта називання – людини та суміжного об'єкту – природного феномену. Як показує вивчення досліджуваних одиниць, на першому витку когніції людина, пізнаючи навколишній світ, називає об'єкти, на другому – людина у своєму омовленні порівнює себе з природою, на третьому – природі надаються риси живої істоти, людини. Натуралізація та персоніфікація у домені природних явищ позначена послідовністю: Людина → Природа (Л → П), Людина ← Природа (Л ← П), Природа ← Людина (П ← Л). Ідентичний набір референтів (Л,П) детермінується напрямком когніції. Процес П←Л позначений персоніфікацією на відміну від

натуралізації (Л → П, П → Л), в якому фокусується увага на об'єктах природи, її явищах. Вектор П ← Л позначений метафоризацією, семантичною девіацією. Висхідну позицію тут займає людина з притаманними їй соціальними рисами [16]. Персоніфікація (метафора) – стилістично марковане зміщення у вихідних позиціях має характер okazіоналізмів, які з часом перетворюються в стабільні канонізовані соціумом мовні одиниці. Персоніфікація, таким чином, є прозорою сукцесивністю від номінації поведінки людини до відповідного природного явища. Креативні зусилля творців є очевидними в художньому дискурсі [17]. Наприклад:

англ. <i>and the stars did wonder darkling in the eternal space</i> (Byron)	<i>звезды скитались без цели, без лучей (И.Тургенев)</i>
<i>the silent moon</i> (Rossetty)	<i>безмолвный полдень</i> (И.Д.Копостинская)
<i>symphony in yellow</i> (O.Wilde)	<i>симфония в желтом</i> (И.Д.Копостинская) [18: 346, 347; 440, 441; 484, 485]

На поетичних сторінках природні явища олюднюються майстрами слова, подаються як герої ситуації. Пор. укр. *поміж тими крутими горами сходилa зоря; наступає чорна хмара та на білу хмару; ой, не світи, місяченьку, не світи нікому; ой, зайди, зайди, місяць на ту гору* [19:183, 20, 242, 321]. Рос. *Юный месяц идет к полуночи* [20:43]; *месяц в облачном тумане водит с тучами игру; задремали звезды золотые; зори меня вешие в радугу свивали; прячет месяц за овинами желтый лик от солнца ярого* (Есенин); *там нежно царствует луна меж елей полусонных; месяц миром овладел, гаснет месяц молодой; луна богата силою виденья* [21:51,53,56,76].

До концепту Природа тяжіє і образ тиші (*nature silence*), як вторинне персоніфіковане утворення від людського мовчання (*homo silence*) [17]. Силенціальний ефект екстеріоризується релевантними вербалізаторами на позначення комунікативного мовчання. Домінантними є вербальні засоби типу *silence, pause, stop, to be silent, to hesitate, a break, to make a stop, an interval, to say nothing, stillness, to give no information, interruption, an awkward pause, after some hesitation, an uncomfortable pause*. Номінації мовчання вживаються для тлумачення силенціального ефекту, уточнення його причин та авторського коментування [17]. У той час, як полісемія слів знімається вербальним контекстом, феномен мовчання детермінується конкретною ситуацією, у центрі якої знаходиться *homo sapiens*. Термін шукає своєї експлікації в умовах терміносистеми, а мовчання позбавляється енігматичності в конситуації. Феномен тиші в природі (*nature silence*) специфічно позначено в мовних картинах. Наприклад: англ. *watchful silence, haughty silence, embarrassing silence, thick silence, alive silence, solemn silence*; укр. *дзвінка тиша, панувала тиша, мир і тиша*; рос. *А мне от пустой тишины той, - между молчаньем и речью; в церковной тишине* (Цветаева), *мякиш тишины, розовая тишь* (Есенин). Мовчання як невербальний засіб спілкування є синтезом ментального та емоційного, що втілює інтенції мовця, корелює з когнітивними зонами, відображає прагматичні інтенції дискурсивної діяльності людини.

Контрастивні аспекти текстів оригіналу та перекладу проявляються в їх поверхневих та глибинних структурах, які підвладні інтеграції концептуалізації та категоризації.

SUMMARY

The article in question deals with the problem of Concept and its verbalization within the text environment. The cognitive zones are analyzed in the distant languages in the terms of discourse approach the actuality of which is focused upon by modern linguistics. Key words: conceptualization, categorization, cognitive approach, text categories, text structures, translation validity, contrastive analysis.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Белехова Л.І. Словесний поетичний образ в історико-типологічній перспективі: лінгво-когнітивний аспект (на матеріалі американської поезії). – Херсон: Айлан, 2002. – 368 с.

2. Кагановська О.М. Текстові концепти художньої прози (на матеріалі французької романтики середини ХХ сторіччя) : Монографія.–К.: Вид.центр КНЛУ, 2002. – 292 с.
3. Манакин В.Н. Сопоставительная лексикология: Монография. – К.:Знання, 2004.– 326 с.
4. Гальперин И.Р. Стилистика английского языка. – М.: Высшая школа, 1977. – 332 с.
5. Белова А.Д. Лингвистические аспекты аргументации: Монография – К.: Киевский национальный университет имени Т.Шевченко, 2003. – 304 с.
6. Кобякова І.К.Креативне конструювання вторинних утворень в англomовному художньому дискурсі. – Монографія – Вінниця: Нова книга, 2007. – 215 с.
7. Бехта І.А. Дискурс наратора в англomовній прозі. // Монографія – Київ: Грамота, 2004. – 303 с.
8. Селиванова Е.А. Когнитивная ономазиология. – К.: Фитосоцицентр, 2000.– 248 с.
9. Старикова Е.Н. Проблемы имплицитной номинации в современном английском языке: Дис... д-ра филол.наук (10.02.04) – К., 1976. – 354 с.
10. Тураева З.А. Лингвистика текста (текст: структура и семантика). – М.:Просвещение, 1986. – 126 с.
11. Яворська Г.М. Прескриптивна лінгвістика. Мова. Культура. Влада. – К.: НАН України ім. О.О.Потебні, 2000. – 288 с.
12. Кубрякова Е.С. Части речи с когнитивной точки зрения. – М.: ИЯ РАН, 1997. – 327 с.
13. Арутюнова Н.Д. Проблема числа: Кол. монография: Логический анализ языка / Отв.ред. Н.Д.Арутюнова. – М.: Индрик, 2005. – С.5-21.
14. Воробйова О.П. Ідея резонансу в лінгвістичних дослідженнях // 36.наук.статей: Мова.Людина.Світ. До 70-річчя професора М.П.Кочергана / Відп.ред.Тараненко О.О. –К.:Вид.центр КНЛУ, 2006. – С.72-86.
15. Швачко С.О. Навчити вчитися!: Посібник. – Вінниця: Нова книга, 2005. – 133 с.
16. Швачко С.А. Образ тишины: когнитивно-лингвистические аспекты // Культура народов Причерноморья. –2007.- №110. – Т.2. -С.313-315.
17. Анохіна Т.О. Невербальні та вербальні засоби екстеріоризації силенціального ефекту в англomовному художньому дискурсі: Дис... канд.філол.наук: 10.02.04. – Запоріжжя, 2006. – 229 с.
18. Английская поэзия в русских переводах. – М.:Прогресс, 1981.- 686 с.
19. Українські народні ліричні пісні.- К.: АН УРСР, 1960. – 686 с.
20. Цветаева М. Сочинения в двух томах. Том первый. – Минск: Народная Асвета. – 1989. – 542 с.
21. Бальмонт К. Стихотворения. – М.: ХЛ, 1990. – 398 с.

Надійшла до редакції 25 жовтня 2007 р.